

Original Article

Received: 2025/01/18

Accepted: 2025/08/28

The Function of Collocation in the Discourse Analysis of the Novel "Al-Jaziyah wa al-Darawish" by Abdul Hamid bin Hadouqa Based on Halliday and Hasan's Theory

Fatemeh Ghaderi^{1*}, Hamideh Morovati Sharif Abad¹

1.Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Language and Literature, Yazd University, Yazd, Iran.

EXTENDED ABSTRACT

Statement of the Problem and Objective: Collocation, which arises from the mutual relationship between words within a text, constitutes a type of lexical cohesion and forms part of the broader concept of textual coherence. The term *cohesion* was first introduced by Halliday and Hasan (1976). According to these two linguists, reference, ellipsis, substitution, conjunction, and lexical cohesion are the principal mechanisms that create textual cohesion. Lexical cohesion itself is divided into two categories: repetition and collocation. Collocation encompasses various subtypes, and the purposeful use of these forms not only enhances textual continuity but also foregrounds the thematic focus of a work, thereby aiding the reader's comprehension. By creating harmony among the words in a text—through relationships such as contrast, association, co-occurrence, or part-whole relations—collocation enables words to cohere and generate a unified textual structure. Furthermore, the patterns of collocation among certain lexical items may reveal the underlying ideology of the text, reflecting the author's conceptual framework and personal experiences. Investigating these relationships can thus illuminate the writer's motives and ideological orientation. The novel *Al-Jaziyah wa al-Darawish* (*Al-Jaziyah and the Dervishes*) by Abdul Hamid bin Hadouqa (1925–1996)—the author of the first Arabic novel written in Algeria—provides a rich literary corpus that implicitly addresses the Algerian social and political condition. The present study aims to determine how the cohesive element of collocation contributes to textual unity and how it functions to highlight the novel's central themes and ideological concerns.

Methodology: This study adopts a *descriptive-analytical* approach grounded in Halliday and Hasan's theory of cohesion. Instances of collocation in *Al-Jaziyah wa al-Darawish* were identified, categorized, and statistically analyzed to determine the frequency of each type and its role in the text's overall cohesion. The analysis also considers contextual and intertextual factors, interpreting how collocational structures reveal and reinforce the author's ideological stance and the thematic fabric of the novel.

Discussion and Analysis: Drawing on the text of *Al-Jaziyah wa al-Darawish*, the study identifies and quantifies various types of collocation, analyzing their significance in both structural and ideological terms. The novel's dual temporal structure—comprising two distinct timeframes across eight sections—reveals a consistent use of contrast both in its title and its narrative development. Hadouqa juxtaposes *Al-Jaziyah* and *Al-Darawish* to represent a dialogue between national identity and intellectual crisis, as well as between the worshipped and the worshippers. The recurrence of these two names throughout the narrative creates semantic continuity and cohesion. The contrasts embedded within the text function not only as cohesive devices but also as ideological constructs. Hadouqa frequently employs antithetical relationships to raise reader awareness, using them to promote the ideals of resistance and non-conformity—values that underpin the novel's broader ideological message. The main characters—*Al-Jaziyah*, *Al-Darawish*, *Al-Ra'ah*, *Al-Shambit*, *Al-Tayyib*, and *Al-Ahmar*—are all symbolic, and the associative meanings of their names reinforce the novel's central themes. Such collocations of semantically related lexemes establish both coherence and ideological unity across the text. Hadouqa's use of collocation is not confined to the primary theme of national struggle; it also extends to other related domains—social, cultural, and political—reflecting the multifaceted realities of Algerian life. Collocations reflecting part-to-part relationships are relatively infrequent and serve primarily descriptive purposes, though some instances subtly reference the novel's overarching subject. Likewise, collocations denoting part-to-whole relations are limited in number but play a noticeable role in maintaining textual cohesion. Collocations involving words from an organized set are rare, yet even these few occurrences add both cohesion and ideological resonance. The use of color terms—*al-ahmar* (red), *al-akhḍar* (green), and *al-abyad* (white)—creates a distinct collocational network of unordered sets. Notably, Hadouqa names two characters *Al-Ahmar* and *Al-Akhḍar*, symbolizing two competing ideologies—Islamic and socialist. By juxtaposing these names, the author articulates his ideological stance toward the socio-political structure of Algeria and its postcolonial tensions.

Findings: The analysis demonstrates that all forms of collocation contribute to the textual and semantic cohesion of *Al-Jaziyah wa al-Darawish*. The cohesive power of collocation establishes strong interconnections between words and meanings, reinforcing the unity of the text. The highest frequencies occur in collocations related to the novel's primary theme (47% in the first timeframe and 41% in the second) and those based on contrast (36% and 35%, respectively). These patterns significantly enhance textual coherence and highlight the themes of Algerian resistance, national independence, and defiance against conformity. The lowest frequencies appear in part-to-whole and part-to-part relationships in the first timeframe (5.5%) and in collocations involving organized sets in the second (1.1%). Despite their lower occurrence, these types also play a supporting role in foregrounding the novel's central themes.

Keywords: *Al-Jaziyah wa al-Darawish*; Abdul Hamid bin Hadouqa; discourse analysis; collocation; Halliday and Hasan.

How to cite this article:

Ghaderi, Fatemeh and Morovati Sharif Abad, Hamideh, 2025, "The Function of Collocation in the Discourse Analysis of the Novel "Al-Jaziyah wa al-Darawish" by Abdul Hamid bin Hadouqa Based on Halliday and Hasan's Theory", *Arabic Literature Criticism*, 16, 1 (30): pp. 17-37.

*corresponding Author Email Address: ghaderi_m@yazd.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2025.238093.1363

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

المقالة الأصيلة

تاريخ الاستلام: ١٤٠٣/١٠/٢٩

تاريخ القبول: ١٤٠٤/٠٦/٠٦

فاطمة قادري*^{id}، حميدة مروتى شريف آباد^١

وظيفة الاتساق في تحليل خطاب رواية «الجازية والدراويش» لعبد الحميد بن هدوقة على أساس نظرية هاليداي وحسن

الملخص المبسوط

بيان المسئلة والهدف: الاتساق الناتج عن العلاقة الثنائية بين مفردات النص، هو نوع من أنواع التماسك اللغوي. قدم هاليداي وحسن (١٩٧٦م) مصطلح الاتساق لأول مرة. من وجهة نظر هذين الباحثين، فإن الإحالة والحذف والاستبدال وأدوات الربط والتماسك المعجمي هي العوامل المنشئة للاتساق. يشمل التماسك المعجمي نوعين: التكرار والاتساق. للاتساق أنواع متعددة، واستخدامها الهادف، بالإضافة إلى ربط النص، يبرز موضوعه ويساعد القارئ على فهمه. يخلق الاتساق نوعاً من التناغم بين كلمات النص، مثل التقابل والتداعي والانتماء إلى مجموعة واحدة أو كون الشيء جزءاً من كل أو أجزاء لكل واحد، مما يجعل هذه الكلمات تتألف معاً لتشكل نصاً متماسكاً. علاوة على ذلك، يمكن لملاقة الاتساق بين عدد من الكلمات في نص ما أن تشير إلى الأساس الأيديولوجي لتلك المفردات، وتبين أن هذا الشكل من التجاور له تنسيق خاص، ويتضمن تجربة كاتب النص، والتي يمكن أن يؤدي فحصها إلى إبراز دوافع الكاتب. رواية «الجازية والدراويش» لعبد الحميد بن هدوقة (١٩٢٥-١٩٩٦م)، مؤلف أول رواية باللغة العربية في الجزائر، هي نص أدبي يناقش المجتمع الجزائري في باطنه. يسعى هذا البحث للإجابة عن السؤال التالي: ما هو دور عنصر التماسك المعجمي (الاتساق) في إنشاء الترابط في رواية «الجازية والدراويش» وإبراز موضوعها.

المنهجية: يعتمد هذا البحث على المنهج الوصفي - التحليلي، وعلى أساس نظرية هاليداي وحسن في الاتساق. تم استخراج حالات الاتساق في رواية «الجازية والدراويش» كمادة للبحث، باستخدام الطريقة الإحصائية، ومحاسبة معدل استخدامها، لدراسة مدى فعالية كل نوع في تماسك نص الرواية. ثم من خلال التدقيق في أنواع الاتساق المستخرجة والسياق والموقف والتناص في الخطاب، تم تحليل دور عامل التماسك (الاتساق) في إبراز أيديولوجية الكاتب وموضوع الرواية.

المناقشة والتحليل: في هذه الدراسة، وبالاعتماد على نص رواية «الجازية والدراويش»، تم استخراج أنواع الاتساق في هذه الرواية ومحاسبة معدل كل منها وتوضيح دلالتها الأيديولوجية. نظراً لبنية الرواية المكونة من زمنين وثمانيّة أجزاء، يوجد التقابل في كل من العنوان وفي كلا زمني الرواية. يسعى عبد الحميد بن هدوقة من خلال خلق تقابل بين «الجازية» و«الدراويش»، إلى إيجاد تجاور بين العرق الوطني والأزمة الفكرية، وكذلك بين المعبود والعابد. هذا التقابل في العنوان وتكرار هذين الاسمين في النص أدى إلى الترابط المعنوي وتماسك الرواية. التقابلات الموجودة في نص الرواية، بالإضافة إلى خلق نص متماسك، هي جميعها بنى أيديولوجية. يستخدم الكاتب التقابل في حالات كثيرة لتوعية القارئ، ومعظم تقابلات الرواية تلقي بتقافة المقاومة وعدم المساومة، وهي الأيديولوجية التي يسعى الكاتب لترسيخها في جميع أنحاء الرواية. الشخصية الرئيسة في الرواية «الجازية»، وأسماء «الدراويش، الرعاة، الشامبيط، الطيب والأحمر»، كلها رمزية. عند الرجوع إلى المفهوم الأساسي لهذه الرموز، يتضح أنها جميعاً مرتبطة بالموضوع الرئيس للرواية وتستحضره. هذا النوع من العلاقة بين المفردات في شكل تجاور الكلمات المرتبطة بالموضوع في جميع أنحاء الرواية أدى إلى تماسك الرواية وترابطها المعنوي. لم يستخدم الكاتب هذا النوع من الاتساق فقط للتعبير عن الموضوع الرئيس للرواية، بل أحياناً يرتبط هذا النوع من الاتساق بمواضيع أخرى غير الموضوع الرئيس، وصف الأوضاع الثقافية والاجتماعية والسياسية في الجزائر، ولكنها مرتبطة به. الاتساق من نوع علاقة الجزء بالجزء ليس شائعاً جداً في هذه الرواية، ومعظم أمثلة هذا النوع من الاتساق في الرواية تستخدم لوصف شيء ما بدقة. ومع ذلك، وجدت أمثلة لهذا النوع من الاتساق في الرواية استخدمها عبد الحميد بن هدوقة للإشارة إلى موضوع الرواية. الاتساق من نوع علاقة الجزء بالكل ليس شائعاً في الرواية. ومع ذلك، فإن دراسة أمثلة علاقة الجزء بالكل في الرواية تشير إلى دور هذا الاتساق في تماسك النص. كذلك التضام الناتج عن الكلمات المتعلقة بمجموعة منتظمة في رواية «الجازية والدراويش» قليل جداً. ولكن حتى هذا العدد القليل، بالإضافة إلى خلق التماسك، أضفى معنى خاصاً على النص من الناحية الأيديولوجية. استخدام الألوان «الأحمر» و«الأخضر» و«الأبيض» في نص الرواية أدى إلى الاتساق من نوع الكلمات المتعلقة بمجموعة غير منتظمة، خاصة أن الكاتب استخدم كلمتي «الأحمر والأخضر» كأسماء لشخصيتين في الرواية. هذان الاسمان هما رمزان لفكرين: الإسلام والاشتراكية، حيث عبر الكاتب من خلال تجاور هذين الاسمين عن أيديولوجيته في مكافحة البنية الحاكمة للمجتمع الجزائري. وأخيراً استخدم عبد الحميد بن هدوقة الشمول المشترك للوصف.

الإنجازات: يظهر تحليل وظيفة الاتساق في تحليل خطاب رواية «الجازية والدراويش» أن جميع عناصر الاتساق تتفاعل مع العناصر الأخرى في تماسك نص هذه الرواية. وأن عامل التماسك (الاتساق) تمكن من خلق رابط قوي بين ألفاظ الرواية ومعانيها. أعلى نسبة للاتساق في الرواية تتعلق بنوعين: الارتباط بموضوع الرواية (٤٧%) في الزمن الأول و٤١% في الزمن الثاني (٣٦%) والتقابل (٣٦%) في الزمن الأول و٣٥% في الزمن الثاني، مما أدى إلى تماسك نص الرواية وترابطها المعنوي وأبرز موضوع الجزائر والمقاومة من أجل استقلالها وعدم المساومة. أقل نسبة للاتساق تتعلق بعلاقة الجزء بالكل وعلاقة الجزء بالجزء في الزمن الأول (٥%) والكلمات المتعلقة بمجموعة منتظمة في الزمن الثاني من الرواية (٠/١%). حيث أن التكرار القليل لهذه الأنواع له أيضاً تأثير في إبراز موضوع الرواية.

الكلمات المفتاحية: الجازية والدراويش، عبد الحميد بن هدوقة، تحليل الخطاب، الاتساق، هاليداي وحسن.

١. قسم اللغة العربية وآدابها، كلية اللغة والآداب، جامعة يزد، يزد، إيران.

الاستناد إلى هذا المقال: قادري،

فاطمة و مروتى شريف آباد، حميدة،

ربيع وصيف ١٤٠٤ش، «وظيفة

الاتساق في تحليل خطاب رواية

الجازية والدراويش لعبد الحميد بن

هدوقة على أساس نظرية هاليداي

وحسن»، دراسات في نقد الأدب

العربي، العدد ١ (٣٠)، السنة ١٦،

صص ١٧-٣٧.

*corresponding Author Email Address: ghaderi_m@yazd.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2025.238093.1363

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۶

کارکرد باهم‌آیی در تحلیل گفتمان رمان «الجازية والدرایش» عبدالحمید بن هدوقة بر مبنای نظریه هلیدی و حسن

فاطمه قادری^{*۱}، حمیده مروتی شریف‌آباد^۱

۱. گروه زبان و ادبیات عربی،
دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه
یزد، یزد، ایران.

چکیده مبسوط

بیان مسئله و هدف: باهم‌آیی، که حاصل ارتباط دوسویه واژگان یک متن است، گونه‌ای از انسجام واژگانی و زیرمجموعه انسجام است. اصطلاح انسجام را نخستین‌بار هلیدی و حسن (۱۹۷۶م) مطرح کردند. از دیدگاه این دو زبان‌شناس، ارجاع، حذف، جایگزینی، ادات پیوندی و انسجام واژگانی عوامل ایجادکننده انسجام است. انسجام واژگانی شامل دو گونه تکرار و باهم‌آیی است. باهم‌آیی خود دارای انواعی است و کاربرد هدفمند این انواع، علاوه بر پیوستگی متن، موضوع آن را برجسته و خواننده را در فهم آن کمک می‌کند. باهم‌آیی با ایجاد نوعی هماهنگی میان کلمات متن، از قبیل تقابل، تداعی، در یک مجموعه قرار گرفتن، جزئی از یک کل بودن و یا اجزای یک کل بودن سبب می‌شود آن کلمات به یکدیگر بیایند و متنی منسجم را تشکیل دهند. همچنین رابطه باهم‌آیی میان تعدادی از کلمات در یک متن می‌تواند بر ایدئولوژی بنیادین آن واژگان دلالت کند و نشان دهد که این شکل هم‌نشینی دارای طرحی خاص و دربرگیرنده تجربه نویسنده متن است که بررسی آن می‌تواند به برجسته‌سازی انگیزه نویسنده متن بیانجامد. رمان «الجازية والدرایش» اثر عبدالحمید بن هدوقة (۱۹۲۵-۱۹۹۶م)، نویسنده اولین رمان به زبان عربی در الجزایر، متنی ادبی است که وراي ظاهرش درباره جامعه الجزایر بحث کرده است. این پژوهش درصدد پاسخ به این پرسش است که عنصر انسجامی باهم‌آیی در ایجاد پیوند در رمان «الجازية والدرایش» و برجسته‌سازی موضوع آن چه نقشی دارد؟

روش‌شناسی: پژوهش حاضر، با روش توصیفی-تحلیلی و بر مبنای نظریه هلیدی و حسن در زمینه انسجام، موارد باهم‌آیی را در رمان «الجازية والدرایش»، به عنوان ماده بحث، با روش آماری و محاسبه فراوانی به کارگیری هر یک از گونه‌های باهم‌آیی، برای بررسی میزان کارکرد هر یک از انواع باهم‌آیی در انسجام‌بخشی متن رمان استخراج کرده، سپس با دقت در انواع باهم‌آیی استخراج‌شده و بافت موقعیت و بینامتنی گفتمان به نقش عامل انسجام‌بخش باهم‌آیی در برجسته‌سازی ایدئولوژی نویسنده و موضوع رمان پرداخته است.

بحث و تحلیل: در این نوشتار با تکیه به متن رمان «الجازية والدرایش» گونه‌های باهم‌آیی در این رمان استخراج و فراوانی هر یک محاسبه و معنادار بودن آنها به لحاظ ایدئولوژیک بیان می‌شود. با توجه به ساختار رمان حاضر، که از دو زمان و هشت قسمت تشکیل شده، تقابل هم در عنوان و هم در هر دو زمان رمان وجود دارد. عبدالحمید بن هدوقة با ایجاد تقابل میان «الجازية» و «الدرایش» در پی ایجاد هم‌نشینی میان عرق ملی و بحران فکری و معبود و عابد است. این تقابل در عنوان و تکرار این دو نام در متن سبب پیوستگی معنایی و انسجام رمان شده است. تقابل‌های موجود در متن رمان نیز، علاوه بر ایجاد متنی منسجم، همگی ساخت‌های ایدئولوژیک است. نویسنده در موارد زیادی از تقابل برای آگاهی‌بخشی به خواننده بهره می‌برد و غالب تقابل‌های رمان فرهنگ مقاومت و عدم سازش را القا می‌کند: ایدئولوژی‌ای که نویسنده در سراسر رمان خواهان تثبیت آن است. شخصیت اصلی رمان «الجازية» و نام‌های «الدرایش، الرعاة، الشامبیط، الطیب و الأحمر» همگی نمادین است. در رجوع به مفهوم اصلی این نمادها مشخص می‌گردد همگی تداعی‌کننده و مرتبط با موضوع اصلی رمان است. این نوع ارتباط میان مفردات به شکل هم‌نشینی واژگان مرتبط با موضوع در سراسر رمان باعث انسجام و اتصال معنایی آن شده است. نویسنده از این نوع باهم‌آیی فقط برای بیان موضوع اصلی رمان بهره نبرده است، بلکه گاهی این نوع باهم‌آیی با موضوعات دیگری غیر از موضوع اصلی، ولی مرتبط با آن، همچون بیان اوضاع فرهنگی، اجتماعی و سیاسی الجزایر، ارتباط دارد. باهم‌آیی از نوع رابطه جزء به جزء در این رمان از بسامد بالایی برخوردار نیست و بیشتر نمونه‌های این قسم از باهم‌آیی در رمان برای توصیف دقیق یک چیز است. با وجود این، نمونه‌هایی از این نوع باهم‌آیی در رمان مشاهده شد که عبدالحمید بن هدوقة از آن برای اشاره به موضوع رمان استفاده کرده است. باهم‌آیی از نوع رابطه جزء به کل نیز در رمان حاضر بسامد فراوانی ندارد. با وجود این، بررسی نمونه‌های رابطه جزء به کل در رمان نشان از نقش این باهم‌آیی در انسجام‌بخشی متن دارد. همچنین باهم‌آیی ایجادشده توسط واژگان مربوط به مجموعه‌ای منظم در رمان «الجازية والدرایش» بسیار اندک است، ولی همان تعداد کم، علاوه بر ایجاد انسجام، معنایی خاص به لحاظ ایدئولوژیک به متن بخشیده است. کاربرد رنگ‌های «الأحمر»، «الأخضر» و «البيض» در متن رمان سبب ایجاد باهم‌آیی از نوع واژگان مربوط به مجموعه نامنظم شده، به‌ویژه که نویسنده دو واژه «الأحمر و الأخضر» را برای نام دو شخصیت رمان به کار برده است. این دو نام نمادهایی برای دو تفکر اسلام و سوسیالیست است که نویسنده با هم‌نشینی این دو به بیان ایدئولوژی خویش در مبارزه با ساختار حاکم بر جامعه الجزایر پرداخته است. عبدالحمید بن هدوقة از شمول مشترک برای توصیف استفاده کرده است.

دستاوردها: بررسی کارکرد باهم‌آیی در تحلیل گفتمان رمان «الجازية والدرایش» نشان می‌دهد همه انواع عنصر باهم‌آیی در تعامل با دیگر عناصر در انسجام‌بخشی متن این رمان نقش دارد و عامل انسجامی باهم‌آیی توانسته است پیوندی محکم میان الفاظ و معانی رمان ایجاد کند. بالاترین بسامد باهم‌آیی در رمان مربوط به دو نوع ارتباط با موضوع رمان - ۴۷٪ در زمان اول و ۴۱٪ در زمان دوم - و تقابل - ۳۶٪ در زمان اول و ۳۵٪ در زمان دوم - است که سبب انسجام متن رمان و پیوستگی معنایی آن شده و موضوع الجزایر، مقاومت برای استقلال آن و عدم سازش را برجسته ساخته است. کمترین درصد باهم‌آیی مربوط به رابطه جزء به کل و جزء به جزء در زمان اول - ۵٪ - و واژگان مربوط به مجموعه منظم در زمان دوم رمان - ۱٪ - است که بسامد اندک این انواع نیز در برجسته‌سازی موضوع رمان تأثیرگذار است.

واژگان کلیدی: الجازية والدرایش، عبدالحمید بن هدوقة، تحلیل گفتمان، باهم‌آیی، هلیدی و حسن.

استناد به این مقاله: قادری،

فاطمه و مروتی شریف‌آباد، حمیده،
بهار و تابستان ۱۴۰۴ش، «کارکرد
باهم‌آیی در تحلیل گفتمان رمان
الجازية والدرایش عبدالحمید بن
هدوقة بر مبنای نظریه هلیدی و
حسن»، پژوهشنامه نقد ادب عربی،
ش ۱ (پیاپی ۳۰)، س ۱۶، صص ۱۷-۳۷.

۱. مقدمه

تحلیل گفتمان انتقادی گرایشی جدید و میان‌رشته‌ای برای تحقیق در بسیاری از علوم انسانی و اجتماعی است که جهت کشف معنای به‌کاررفته در متن به‌کار می‌رود. این روش از نظر محدوده، علاوه بر سطح خرد، به سطح کلان یعنی جامعه، تاریخ و ایدئولوژی می‌پردازد و، ماورای صورت و معنای متن، در تبیین هدف و فکر نویسنده کاربرد دارد. با اینکه این شیوه گرایشی نوظهور است، ولی توانسته توجه بسیاری از پژوهشگران را در زمینه‌های مختلف به خود جلب کند و به‌عنوان روشی مناسب برای تحلیل متون استفاده شود. هرچند این روش تحلیل در ابتدا بیشتر برای تحلیل متون رسانه‌ای به‌کار گرفته شده که کم‌کم توسعه یافته و قابلیت آن برای تحلیل انواع متون مشخص شده است.

تحلیل گفتمان متن شامل دو شاخه تحلیل زبان‌شناختی و بینامتنی است که مسائل مختلفی از جمله انسجام در تحلیل زبان‌شناختی بررسی می‌شود. انسجام، به‌عنوان شرط ضروری متن‌وارگی یک متن، عوامل مختلفی دارد که سبب تولید و متبیت متن شده و «معنی حاصل از متن نتیجه این انسجام است» (آفاگل‌زاده، ۱۳۹۲: ۲۸). باهم‌آیی یکی از گونه‌های انسجامی است. به بیان دیگر، واژگان گونه‌های گفتمانی از جهات مختلفی قابل بررسی است که یکی از آنها مطالعه این واژگان از لحاظ هم‌نشینی با یکدیگر است، زیرا هرگونه گفتمان بسته به موضوع، هدف و عوامل گوناگون دیگر با واژگان خاصی تجانس دارد. بنابراین، یکی از مراحل تحلیل زبان‌شناختی واژگان گفتمان بررسی نوع، بسامد و باهم‌آیی واژگانی است. هرچند ابزار محکمی برای انتساب یک یا چند کلمه به مجموعه‌ای خاص وجود ندارد، از این‌روی باهم‌آیی سخت‌ترین شکل انسجام در تحلیل متن است. با وجود این، عنصر انسجامی، علاوه بر اینکه سبب پیوستگی متن و اثبات متبیت آن می‌شود، با محوریت بخشیدن به گروهی از واژگان، آنها را به ساخت‌هایی ایدئولوژیک تبدیل می‌کند و از این مسیر تحلیلگر را در شناخت مقصود مدنظر نویسنده یاری می‌کند.

عبدالحمید بن هدوقة (۱۹۲۵-۱۹۹۶م)، پس از دوره‌ای که به‌دلیل استعمار و شرایط حاکم آثار الجزایری به زبان فرانسه نوشته می‌شد، نویسنده اولین رمان به زبان عربی در این کشور و صاحب تألیفات فراوان از جمله رمان «الجازية والدراویش» (۱۹۸۳م) است. وی از ادیبان کلاسیک الجزایری به‌شمار می‌رود که میراث فرهنگی، هنری و فکری ارزشمندی از خویش به جا گذاشته است. نوشته‌های وی بیانگر رنج‌های جامعه الجزایر و دل‌مشغولی‌های آن جامعه در مراحل انقلاب و پس از استقلال است. این نوشته‌ها بیانگر رؤیاهایی است که شرایط اجتماعی و سیاسی جامعه الجزایر اجازه تحقق آنان را نداده است. همچنین این آثار نشان از توانمندی ادبیات الجزایری مکتوب به زبان عربی در رویارویی با ادبیات جهانی است.

رمان «الجازية والدراویش» برخاسته از اندیشه نویسنده‌ای است که حوادث الجزایر دهه هفتاد و گروه‌های مختلف درگیر در آن را به زبان مجاز بیان کرده است و سعی در ارائه فرهنگ مدنظر خویش دارد و از این جهت بررسی این رمان اهمیت دارد. همچنین، برای تشکیل متنی منسجم، واژگان آن باید با هم تناسب داشته باشد، لذا بررسی عنصر باهم‌آیی در متن در کنار دیگر عناصر انسجامی ضرورت می‌یابد. از این‌روی، پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با هدف بررسی کارکرد عامل باهم‌آیی در تحلیل گفتمان رمان «الجازية والدراویش» و با این فرض که عبدالحمید بن هدوقة از تمامی انواع باهم‌آیی در این رمان برای بیان ایدئولوژی خویش و برجسته‌سازی موضوع رمان بهره برده است، تلاش دارد به واکاوی عنصر باهم‌آیی در این رمان بپردازد تا، علاوه بر بررسی نقش این عنصر در منسجم‌ساختن متن رمان موردبحث، باورها و ایدئولوژی نویسنده آن را بررسی و موضوع

مدنظر نویسنده رمان را بیان کند و به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

- کارکرد هر یک از انواع باهم‌آیی در انسجام‌بخشی متن رمان مورد بررسی چه میزان است؟
 - چگونه عامل انسجام‌بخش باهم‌آیی ایدئولوژی نویسنده و موضوع رمان را برجسته ساخته است؟
- براساس این دو پرسش، در این نوشتار سعی شده، بر مبنای نظریه‌های هلیدی و حسن در زمینه انسجام، موارد باهم‌آیی در رمان مورد بحث برای پاسخ به پرسش نخست به روش آماری و با محاسبه فراوانی به‌کارگیری هر یک استخراج شود. سپس با دقت در انواع باهم‌آیی استخراج‌شده و بافت موقعیت گفتمان رمان، به پرسش دوم پاسخ داده شود.

۱-۱. پیشینه

پژوهش‌هایی در زمینه باهم‌آیی انجام شده‌است. برای نمونه، خاکپور و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی و تحلیل باهم‌آیی واژگانی سوره‌های حج و مؤمنون» به عنصر باهم‌آیی در این دو سوره به‌صورت تطبیقی پرداخته‌اند و به‌صورت آماری و در قالب جداول روابط باهم‌آیی در این دو سوره را بررسی و تحلیل کرده‌اند. محمدی بایزیدی و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله «التقابل في الصيغة السجادية وأثره في الانسجام»، از میان انواع باهم‌آیی، تنها عامل تقابل را در صهیفه سجادیه بررسی کرده‌اند. آل‌بویه لنگرودی و نظری (۱۳۹۱) در مقاله «هم‌آیی واژگانی و نقش آن در انسجام خطبه‌های نهج‌البلاغه» کارکرد عامل انسجامی باهم‌آیی را در سی خطبه نهج‌البلاغه بررسی و با ارائه بسامد انواع هم‌آیی‌ها در قالب جداول مشخص کرده‌اند که اکثریت هم‌آیی‌های موجود در خطبه‌ها از دو نوع ارتباط به موضوع معین و تقابل است.

در زمینه رمان «الجازیه والدراویش» عبدالحمید بن هدوقه نیز پژوهش‌های متعددی انجام شده که تنها اثر مرتبط با این نوشتار پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد قروچی (۲۰۱۲) با عنوان «انسجام الخطاب في روايه الجازية والدراویش؛ دراسة تطبيقية في ضوء علم النص» است که در آن متنیت رمان براساس عوامل هفتگانه‌ای که دوبگراند آن را لازمه متنیت یک متن شمرده، بررسی شده است. نویسنده در بخشی از فصل اول پایان‌نامه با عنوان «الاتساق المعجمي» (انسجام واژگانی) به مبحث «التضام» یا همان باهم‌آیی پرداخته و از انواع باهم‌آیی تنها دو نوع تقابل و ارتباط به موضوع معین را با ذکر نمونه‌هایی بررسی کرده؛ ولی نوشتار حاضر با استقراء تام موارد باهم‌آیی در رمان «الجازیه والدراویش» تمام انواع آن را با ذکر میزان کاربرد هر یک در انسجام‌بخشی به متن رمان و برجسته‌سازی موضوع آن براساس نظریه هلیدی و حسن بررسی کرده است.

۲. چهارچوب نظری

زبان‌شناسی به دو شاخه ساختگرا و نقشگرا تقسیم می‌شود. هلیدی، پرچمدار زبان‌شناسی نقش‌گرا، قائل به ارتباط نزدیک میان ساختار زبان با کارکرد آن است. وی در دستور نقش‌گرای خویش، سه فرانش عده اندیشگانی، بینافردی و متنی برای زبان قائل است. فرانش متنی دارای دو بخش ساختاری و غیرساختاری است که مبحث انسجام در بخش غیرساختاری آن، قرار می‌گیرد. منظور از انسجام «اتصال واژگانی- دستوری روساخت متن است که، با ایجاد ارتباط بین زنجیره‌ای از جملات، آن را تحت‌عنوان یک کل یکپارچه به نام متن درمی‌آورد» (نظری، ۱۳۸۹: ۶۴). بنابراین، انسجام یکی از ویژگی‌های صوری متن است که «به روابط

معنایی موجود در متن اشاره می‌کند و آن را به‌عنوان یک متن از غیر متن مشخص می‌سازد» (Halliday & Hasan, 1976: 4). هلیدی و حسن در کتاب انسجام در انگلیسی^(۱) عواملی مانند ارجاع، جانشینی، حذف، ربط و عوامل واژگانی را انسجام بخش متن برشمرده‌اند. براساس این دیدگاه، انسجام متن در سه شاخه دستوری، پیوندی و واژگانی قرار می‌گیرد و انسجام واژگانی خود به دو دسته تکرار^(۲) و باهم‌آیی^(۳) تقسیم می‌شود (Halliday & Hasan, 1976: 277-284؛ خطایی، ۱۹۹۱م: ۲۴؛ عاصم شحادة، ۲۰۰۹م: ۳۶۲).

۲-۱. باهم‌آیی

باهم‌آیی به معنای ارتباط دائمی یک کلمه در یک زبان با کلمات مشخص دیگر در آن زبان است، به‌گونه‌ای که با ذکر یکی انتظار ذکر دیگری نیز برود (فرج، ۲۰۰۷م: ۱۱۱). به بیان دیگر، باهم‌آیی پیاپی آمدن دو یا چند کلمه به دلیل ارتباط میان آنها به شکل بالفعل یا بالقوه است (خطایی، ۱۹۹۱م: ۲۵)؛ به این شکل که چند واژه که در یک حوزه معنایی قرار دارند، یا یکدیگر را تداعی می‌کنند یا همیشه به شکل مرکب می‌آیند، با آمدن پیاپی در یک متن سبب انسجام معنایی متن شوند (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵ش: ۲۹۴). تشخیص این قسم از انسجام واژگانی دشوار است، چراکه ابزار محکمی برای انتساب یک یا چند کلمه به مجموعه‌ای خاص وجود ندارد و تکیه‌گاه، در تشخیص این گونه، حدس لغوی و شناخت معانی کلمات و اموری از این دست است (Halliday & Hasan, 1976: 284؛ خطایی، ۱۹۹۱م: ۲۵). با وجود این، بررسی عنصر انسجامی باهم‌آیی ارزشمند است، زیرا، علاوه بر اینکه سبب انسجام متن و اثبات متنتیت آن می‌شود، در ارائه معنی و ایدئولوژی مدنظر گفتمان نقش دارد و به برجسته‌شدن موضوع کمک می‌کند.

هلیدی و حسن باهم‌آیی را، که حاصل ارتباط دوسویه کلمات است، براساس نوع این ارتباط به انواعی تقسیم می‌کنند؛ گاهی این ارتباط از نوع تقابل^(۴) است، گاهی از نوع رابطه جزء به کل^(۵) یا جزء به جزء^(۶) یا اینکه این ارتباط در رابطه با واژگان تداعی‌کننده یک موضوع معین^(۷) یا در رابطه با واژگان مربوط به یک مجموعه منظم^(۸) یا نامنظم^(۹) است (Halliday & Hasan, 1976: 284-286). جایی که باهم‌آیی تداعی‌کننده یک موضوع مشخص باشد در بلاغت سنتی معادل مراعات‌نظیر است (صفوی، ۱۳۸۲ش: ۱۰)، ولی محدوده باهم‌آیی نسبت به مراعات‌نظیر وسیع‌تر بوده؛ هم کل فضای متن را دربرمی‌گیرد و هم یک عنصر انسجامی تلقی می‌شود. در بخش‌های بعدی انواع باهم‌آیی به صورت عملی شرح داده می‌شود.

۳. نگاهی به رمان الجازية والدرایش

رمان «الجازية والدرایش»، که در قالب دو زمان اول و دوم و هشت قسمت نگاشته شده است، درباره دختری زیبا به نام «الجازية» است که پدرش در جنگ آزادی الجزایر شهید شده و مادرش هم هنگام تولد او از دنیا رفته است. این دختر به‌خاطر زیبایی رؤیایی‌اش خواستگاران زیادی دارد. خواستگار اصلی او، «الطیب»، جوانی تحصیل کرده و مسلمان است که به جرم قتل زندانی شده است. خواستگار دیگر او فردی به نام «ابن الشامیط» پسر زاندارم روستاست که در حال تحصیل در آمریکاست. «الأحمر» دانشجوی داوطلبی که برای اجرای پروژه انتقال روستاییان از محل زندگی‌شان به مکانی در دامنه کوه به این روستا آمده، دیگر

خواستگار «الجازیه» است و «عاید»، مهاجر الجزایری بازگشته به وطن، چهارمین خواستگار اوست. البته تمام مردم روستا و دراویش هم، در دل، عاشق «الجازیه» هستند، هرچند جرئت ابراز این عشق را ندارند. اتفاقات رمان پیرامون رقابت این افراد برای دستیابی به «الجازیه» است. در جریان حوادث رمان، «الأحمر» کشته می‌شود و «ابن الشامیبت»، با مرگ پدرش در اثر سقوط به درّه، به آمریکا بازمی‌گردد. «عاید» هم با رؤیخواندن «الجازیه» از ازدواج با او منصرف می‌شود. در پایان رمان، «الجازیه» به «الطیب»، که زندان او را پاک ساخته است، پاسخ مثبت می‌دهد.

۴. انواع باهم‌آیی در رمان

۴-۱. تضاد یا تقابل

تضاد یکی از انواع روابط معنایی است که در معنی‌شناسی به‌جای آن اصطلاح تقابل معنایی به‌کار می‌رود؛ به این سبب که مفهوم یکی از واژه‌ها در نقطه مقابل مفهوم واژه دیگر قرار می‌گیرد (صفوی، ۱۳۸۳: ۱۱۷-۱۱۸). این نوع رابطه گاه در سطح دو واژه و معادل تضاد در بلاغت سنتی، گاه در سطح تقابل چند واژه با چند واژه و معادل مقابله در بلاغت سنتی است. تضاد خود دارای انواعی است: تضاد شدید مثل تضاد میان «میت و حی»، به‌گونه‌ای که نفی یکی از دو طرف سبب اثبات طرف دیگر است. این نوع تضاد بیشترین توان را در انسجام متنی داراست. نوع دیگر تضاد جهتی است مانند «الشرق و الغرب». نوع سوم تضاد عکس است که بین دو طرف تقابلی دو سویه برقرار است مثل «زوج و زوجة» (عفی، ۲۰۰۱: ۱۱۳). یکی دیگر از انواع تضاد متدرج است مانند «الحز و القز»، که این نوع به لحاظ کیفیت قابل درجه‌بندی است (ر.ک: عمر، ۱۹۸۲: ۱۰۲-۱۰۴). نویسنده، با کاربرد واژگان متقابل، خواننده را از واژگان یک بُعدی متن دور کرده و او را با بُعد مخالف واژه مدنظر و متن پیش‌رو آشنا و با دنیایی متفاوت روبه‌رو می‌کند (عباسی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۹۲). تضاد، علاوه بر انسجام‌بخشی به متن، امکان تشخیص دلالت‌های ایدئولوژیک الفاظ را فراهم می‌آورد (شنو و جودت، ۲۰۱۹: ۱۵۳). تضاد با ایجاد تقابل میان دو اندیشه و برتری‌دادن یکی بر دیگری به القای ایدئولوژی نویسنده کمک می‌کند.

اولین تقابل رمان موردبحث، در عنوان آن، «الجازیه والدراویش» است. الجازیه چندین معنا دربردارد: این نام در حافظه ملی الجزایر یادآور «الجازیه الهلالیه» بانوی قهرمان و مبارز الجزایری است (مبارکیه، ۲۰۰۶: ۲۴۱). به‌علاوه، عبدالحمید بن هدوقه با اشاره صریح به اسطوره‌بودن «الجازیه»، در پی برقراری ارتباط میان این نام و اسطوره «زیجیا»، الهه الجزایری‌ها پیش از ظهور مسیح، است که ترتیب حروف «زیجیا» به هم ریخته و به «الجازیه» تبدیل شده است (أبو النجاء، ۱۴۰۶ق: ۱۵). همچنین، الجازیه در این رمان، نمادی برای عشق و عقل است. در مقابل، واژه الدراویش برای اعضای گروه‌های صوفیه بوده و بعدها در حافظه ملی الجزایری‌ها به معنای ضعف فکر آمده است (بورابو، ۱۹۹۴: ۱۱۹). با این توضیحات، باهم‌آیی الجازیه با الدراویش در عنوان رمان هم‌نشینی معبود با عابد است که میان‌شان رابطه تقابل وجود دارد. همچنین، اگر الجازیه رمزی برای انقلاب و عرق ملی باشد، الدراویش نمادی برای تفکرات خرافی و بحران فکری در الجزایر است و باز رابطه از نوع تقابل خواهد بود (مبارکیه، ۱۹۹۸: ۸۰). این تقابل در عنوان و تکرار دو واژه الجازیه و الدراویش در متن رمان سبب شده است، میان عنوان و متن، پیوستگی معنایی و انسجام وجود داشته باشد.

تقابل، علاوه بر عنوان، در هر دو زمان رمان نیز وجود دارد که جدول ۱ فراوانی تقابل‌ها را در هر قسمت نشان می‌دهد، به این شیوه که میزان تقابل‌ها به تفکیک دو زمان رمان و قسمت‌های چهارگانه هر یک مشخص شده است.

جدول ۱: بسامد تقابل در قسمت‌های هشتگانه

زمان	قسمت	بسامد تقابل
زمان اول	قسمت ۱	۳۵
	قسمت ۳	۱۵
	قسمت ۵	۲۰
	قسمت ۷	۷
زمان دوم	قسمت ۲	۹
	قسمت ۴	۸
	قسمت ۶	۹
	قسمت ۸	۱۴

تقابل‌های موجود در متن رمان، علاوه بر ایجاد متنی منسجم، همگی ساخت‌هایی ایدئولوژیک هستند؛ بخشی از این تقابل‌ها فرهنگ مقاومت را القا می‌کنند. عبد الحمید بن هدوقه رمان را با تضاد میان «مفتاح و القفل» در عبارتی از قول الطیب شروع می‌کند: «أدار السجّان مفتاحاً غليظاً في القفل» (بن هدوقه، ۱۹۹۱: ۷) و با فاصله اندکی دوباره همین مضمون را تکرار می‌کند: «يعلق الباب من ورائه بعنف كما فتحه» (همان: ۷). او، با به‌کارگیری این تقابل، گشایش و عدم گشایش را محور بحث خویش در تقابل‌های این قسمت قرار داده است. گرچه «ال» در «القفل» عهد حضوری است، ولی نویسنده «مفتاح» را با وجود حاضر بودن نزد متکلم به شکل نکره موصوفه آورده تا این مفهوم را القا کند که کلیدی مناسب برای گشودن این قفل کارگشاست. این شروع نشان می‌دهد که گفتمان رمان حول دو محور گشایش و عدم گشایش است که نتیجه مقاومت یا سازش است و گشایش درهای بسته با قیام ممکن است و آن سبب صعود و وصول به قدرت و حکومت است: ««لا بدّ أن تقاوم». الحلم بالماضي حنين إلى الظلام. الموت لا يعطي الحياة» (همان: ۱۰). مرگ زندگی بخش نیست، بلکه تلاش است که زندگی می‌بخشد: «لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت» (بقره: ۲۸۶). نویسنده دوبار، با فاصله اندک، این آیه شریفه را (بن هدوقه، ۱۹۹۱: ۱۰-۱۹) ذکر کرده که، افزون بر القای مفاهیمی از طریق بینامتنیت، با برقراری رابطه تضاد میان «لها وعليها»، این مفهوم را دربردارد که سود و زیان هر کس و تقدیر او در دست خود اوست و عدم قیام به موقع سبب خواهد شد قفلی بازنشدن بر امور زندگی قرار گیرد: «أمسك بقضبان نافذة الباب الحديدية. أجبها إلي لا تنجذب، أدفعها لا تندفع» (همان: ۹). اگر چنین قفلی در مقابل حرکت جامعه قرار گیرد، فاجران حکومت را در دست خواهند گرفت و این سبب عدم وصول به آرمان‌ها خواهد شد: «الفرق بين سجين وسجين هو الوصول إلى

الباب أو عدم الوصول» (همان: ۱۸) و حقارت و خدمت بیگانگان را در پی خواهد داشت، در حالی که هیچ‌کس خدمتکاران را دوست ندارد: «أمریکا لا تحبّ الخدم، تحبّ السلاطين» (همان: ۲۵).

نویسنده در موارد زیادی از تقابل برای آگاهی‌بخشی به خواننده بهره می‌برد: «يا ويلي! السباع تخاف الكلاب، والأعداء صاروا أحاباب! ...! الأبطال هربوا، والانذال غلبوا! ... واللي ما عاش في الحياة ما يعيش في الممات!» (همان: ۸۰-۸۱). «السباع» نمادی برای قدرت حاکم بر الجزایر است که هرچند مانند درندگان به مردم این کشور ستم و آنان را قتل عام می‌کند، ولی خود این حکومت از سگان یا، به بیان روشن‌تر، قدرت‌های استکباری جهان می‌ترسد. در تقابل میان «الأعداء/أحاباب»، «ال» جنس در «الأعداء» نشان می‌دهد همه کسانی که دشمن این ملتند، الان به شکل دوستان درآمده‌اند، البته عدم همراهی «ال» با «أحاباب» تأکیدی بر این عقیده است که این تقابل همه دوستان الجزایر را دربر نمی‌گیرد. تقابل دیگری که به زیبایی ایدئولوژی نویسنده را مصور می‌سازد «الأبطال هربوا، والانذال غلبوا» است. در اینجا، گفتمان قهرمانی تقابلی در برابر گفتمان بزدلی و فرومایگی است که توقع خواننده غلبه قهرمان در این گفتمان است، ولی فرار قهرمانان و غلبه فرومایگان ساختی ایدئولوژیک است و این فرار نتیجه روبرویی دو گفتمان قبلی (گفتمان دوستان در برابر دشمنان) یا به شکل واضح‌تر گفتمان دشمنان به ظاهر دوست است. عبدالحمید بن هذوقه تقابل‌ها را به اینجا ختم نمی‌کند، بلکه راه‌حل‌هایی از این مشکلات یعنی ترس از دشمن، دوست جلوه‌کردن دشمن، فرار قهرمانان و استیلاء بزدلان را در جمله‌ای کوتاه خلاصه می‌کند که لازمه‌هایی از آنها زیستن در زندگی است. «الحياة» با «ال» جنس، که در اینجا استغراق حقیقی است، نیز «الممات» با «ال جنس» برای استغراق عمومی، هر دو طرح ایدئولوژیکی خاصی دارند. با توجه به بافت موقعیتی رمان و شرایط ویژه الجزایر در آن زمان، همچنین بینامتنیت دو واژه مرگ و حیات با آیه شریفه «ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله أمواتاً بل أحياء عند ربهم يرزقون» (آل عمران: ۱۶۹)، «الحياة» همان شهادت است که زندگی دائمی را در پی دارد و گرنه در مرگ حیاتی نیست. بنابراین، یکی از تقابل‌های رمان تضاد شدید میان مرگ و زندگی است و، در بیشتر قسمت‌های رمان، این نوع تضاد مشاهده می‌شود که نویسنده با اهداف مختلف آن را به کار برده است. گاهی، برای تقابل میان دو گفتمان مقاومت و سازش و برتری‌بخشی زندگی بر مرگ و تبدیل تردید جوان مسلمان به یقین، این نوع تضاد به کار برده شده و گاهی هدف نویسنده، از بیان این تضاد، نیستی در برابر هستی است: «...و أن كل واحد منهم يلاقي حتفه عندما يظن أن الحياة استوت له...» (همان: ۷۱). مرگ در این نمونه پایان زندگی است و گاهی هم از این تقابل برای ابراز ایدئولوژی شکست‌نهایی غرب‌گرایان در الجزایر بهره می‌گیرد و سعی دارد نشان دهد که غرب‌گرایان هرچند زندگی خویش و حکومتشان در الجزائر را دایمی می‌پندارند و به خروج فکر نمی‌کنند، ولی شکست و خروج آنان از الجزایر قطعی است: «كانت مشاريع الشامبيط أعرض من حياته. لم يفكر في الموت. لماذا يفكر فيه والحياة تفتح أمامه أفاقاً لأحلام زرقاء...» (همان: ۱۸۶). غرب‌گرایان که بعد از جنگ آزادی‌بخش آرزوی حکومت بر الجزایر را در سر پرورانده‌اند و برای رسیدن به این هدف تلاش کرده‌اند، با همه گروه‌های درگیر بر سر الجزایر همراهی فکری و احساسی داشته‌باشند و هیچ‌گاه به ازدست‌دادن جایگاهشان در حکومت بر الجزایر فکر نکرده‌اند. آنان اکنون باید طبق خواسته خواص و عوام جامعه الجزایر از حکومت کناره گیرند. نویسنده، برای بیان این تفکر، مرگ «الشامبيط» (نماد غرب‌گرایی) را در برابر زندگی او قرار داده، سپس اندیشه مرگ او را برتری بخشیده است، هرچند زندگی کرانه‌هایش را برای آرزوهای او گشوده بود.

ادات انسجام می‌تواند متن را جمله به جمله و پاراگراف به پاراگراف به هم مرتبط کند تا انسجام کلی متن را فراهم سازد (دی‌یوچراند، ۱۹۹۸م: ۱۰۳؛ شنو و جودت، ۲۰۱۹م: ۱۵۴). تقابل میان گذشته و آینده نمونه دیگری است که نویسنده در قسمت‌های مختلف رمان از آن بهره برده است: «لكن الطلاب لم يكن يهتمهم انتقال السكان من قرية إلى أخرى، بقدر ما كان يهتمهم انتقالهم من الماضي إلى المستقبل...» (بن هدوقة، ۱۹۹۱م: ۵۴). این تقابل نه تنها تقابل دو زمان که رویارویی دو تفکر است، یکی سنتی و دیگری متجدد، گاهی این تجدد با الهام گرفتن از سنت و احیای آن رخ می‌دهد و گاهی تجدد یعنی سنت‌ها را به کناری گذاشتن. این دو واژه شش‌بار در این رمان رویاروی هم قرار گرفته‌اند تا، علاوه بر انسجام بخشی کلی متن، از لحاظ ایدئولوژیک طرح ویژه‌ای به رمان ببخشد. در هر شش مورد، «الماضي» در پی القای مفهوم سنت و احیای فرهنگ قدیمی الجزایر است و در مقابل آن «المستقبل» یعنی تجدد. تقابل میان «الماضي» و «المستقبل» در این رمان از دو تفکر نشئت می‌گیرد: یکی تفکر «الطيب» (نماد جوان مسلمان نوگرا) و دوم تفکر «الأحمر» (نماد سوسیالیست. عبد الحمید بن هدوقة در همه مواردی که این دو را از قول «الأحمر» بیان می‌کند پذیرش یکی را لازمه ترک دیگری برمی‌شمارد، ولی آن جایی که این تقابل از فکر «الطيب» نشئت می‌گیرد دیگر رویارویی به معنای حذف یکی و اثبات دیگری نیست. اسلام تجدد را در احیای سنتی می‌داند که جامعه را عقب مانده نگه نمی‌دارد، بلکه گذشته را سندی برای افتخاراتش و تکیه‌گاهی برای ساختن آینده قرار می‌دهد. گذشته پرافتخار جامعه‌ای مسلمان، همه هستی این جامعه است و برای همین باید نیاز برابر مردم به گذشته و آینده را درک کرد: «إنها تمثل ماضيهم وماضي أجدادهم.. ردّ عليّ بسخرية وإشفاق: «هل هم في حاجة إلى الماضي أم إلى المستقبل؟» قلت له: «هم في حاجة إلى الماضي وإلى المستقبل بنفس الضرورة ونفس المرارة... الماضي هو السند الذي تستريح الدشرة إليه...» (همان: ۱۲۱). گذشته سند حیات یک ملت است که پایه رؤیاهای گمراهان و تبهکاران را می‌لرزاند و برای یک مسلمان شناخته شده است، درحالی که آینده مدنظر سوسیالیست، که با ویران ساختن گذشته شکل می‌گیرد، تنها یک رؤیا است که از دید نویسنده و در زمان نگارش رمان نامشخص است: «لماذا... أدع تقدیس ما أعرف؟ لماذا لا أكون الماضي الذي يزعم أحلام الغاوين والفاجرین؟» (همان: ۱۲۱-۱۲۳). وی این نکته را فراموش نکرده است که اسلام ارتجاعی مشکلی از جامعه اسلامی حل نمی‌کند: «قال: «أنت تفكر في المستقبل وتمشي إلى الماضي!» (همان: ۱۲۳)، همان گونه که اسلام منفعل هم گریه از کار جامعه نمی‌گشاید: «لم أكن من أهل الماضي ولا من أهل المستقبل. كنت الصفر الذي تلتقي فيه الأزمنة!» (همان: ۱۲۳). اسلامی که چهارده قرن صبری پیشه کرده و تقدیر را سبب ساختن آینده دانسته است، نمی‌تواند برای جامعه مفید باشد، بلکه زمانی می‌تواند گره از مشکلات جامعه بگشاید که از گذشته برای ساختن آینده بهره ببرد و ارتجاع و انفعال را به کناری بگذارد: «أنا لست مغامراً. أحمل في رأسي أربعة عشر قرناً من الصبر والقناعة والمكتوب! المغامرة عيونها ممثلة بالجرأة والمستقبل. عيني أنا هاهماتان... إنهما ممثلتان بالماضي! ... خطاي أنا ثقيلة في التقدّم، تشدّها إلى الوراء قرون لا ترحم!» (همان: ۱۱۵). برای دستیابی به آینده پیشرفته باید شجاعت داشت و منفعل نبود، ولی بلندپروازی برای ساختن آینده، بدون تعیین راه و روش، منجر به سقوط خواهد شد. از اینجا رؤیای ماجراجویانه سوسیالیستی محکوم به شکست است، زیرا به جای اندیشیدن درباره روش رسیدن به آینده پیشرفته فقط آرزوی چنین آینده‌ای را در سر می‌پروراند. اسلام نیز اگر بخواهد جامعه را به سمت تعالی سوق دهد باید خود را از گذشته مرتجعانه نجات دهد و گام‌های خواهان پیشرفتش را رو به جلو بردارد، هر چند این حرکت سخت باشد.

از آنجا که یک ضد با ضد دیگرش شناخته می‌شود، تضاد، از لحاظ معنایی، متن را توسعه می‌دهد و سبب هم‌آیی دلالتی در متن می‌شود (الهاوشه، ۲۰۰۸م: ۹۴). بنابراین کارکرد تقابل‌های متن تنها انسجام آن متن نیست، بلکه نویسنده با این واژگان ایدئولوژیک باور خویش را بیان می‌نماید. نمونه دیگر تقابل جهتی میان «الشرق» و «الغرب» است که عبدالحمید بن هدوکه گفتمان هیچ‌یک را نمی‌پذیرد: «لا أدري. البعض قال من الشرق، والبعض قال من الغرب... لكن نسبة الحقيقي لا يعرفه أحد» (بن هدوکه، ۱۹۹۱م: ۳۴). پدر «الجازية» نه وابسته به شرق است، نه وابسته به غرب، هرچند هر یک از شرق و غرب می‌خواهند او را به خود منتسب کنند، ولی نسبت حقیقی او را کسی نمی‌شناسد. کارکرد این تقابل‌ها تنها انسجام متن رمان مورد بحث نیست، بلکه نویسنده با این واژگان ایدئولوژیک باور خویش را، که عدم وابستگی الجزایر به شرق و غرب است؛ بیان کرده و با گفتمان‌های مخالف این دیدگاه به مبارزه برخاسته است. فرهنگ مقاومت ایدئولوژی است که نویسنده در سراسر رمان خواهان تثبیت آن است. بید تناور روستا هر چند ریشه در گودالی پست دارد، ولی سر در بلندای آسمان دارد و نماد استقامت است: «الصفاف شامخ الرأس إلى السماء وهو على الهاوية!» (همان: ۳۷). تقابل میان برپا داشتن و برجای نشاندن در این نمونه: «إنه ابن السايح... الرجل الذي أقام الدنيا وأقعدھا» (همان: ۴۳)، نیز طرحی خاص به رمان بخشیده و مهاجران تبعیدشده از وطن را کسانی معرفی کرده‌اند که سبب ایجاد خیزش و انقلاب نه در الجزایر که در جهان شده‌اند. نمونه دیگر تقابل میان سقوط و صعود است: «الطريق ضيق ملتو، يصعب معه الهبوط والصعود على من لم يتعوده. بدا لعائد أن الهبوط أصعب من الصعود» (همان: ۹۵). تقابل میان صعود به روستای «الجازية» و سقوط به دره‌ای که در کنار مسیر صعود به روستا وجود دارد نیز انگیزه‌ای اجتماعی-سیاسی در لایه زیرین دارد. مالکیت بر الجزایر که همان صعود است سخت و ازدست‌دادن آن یعنی سقوط هم سخت است، ولی ازدست‌دادن الجزایر سخت‌تر است. نویسنده تصریح کرده که گرچه، در تصور عموم، سقوط و، به بیان واضح‌تر، سازش و ازدست‌دادن الجزایر راحت‌تر است، ولی بهای سازش از مقاومت بیشتر و سخت‌تر است.

نویسنده برای ایجاد ارتباط میان دو شخصیت الطیب و عاید و اینکه این دو تفکر هرچند یکی از دل الجزایر برخاسته و دیگری در تبعیدگاه در سایه پدری الجزایری شکل گرفته، ولی هر دو مانند هم‌اند. در برخی عبارات، تقابل میان گشایش و بستن را در ذهن عاید شکل می‌بخشد تا نشان دهد درست در لحظه‌ای که همه درها به روی آرزوها بسته شده و مسلمان مبارز قصد سازش را دارد سخنی امیدبخش می‌تواند سبب حرکت فرد مبارز شود و او را به سوی پیروزی سوق دهد تا با تلاش و مقاومت به پیروزی نهایی دست یابد: «ان الكلمة العذبة تفتح في لحظة المنغلق من الآمال!» (همان: ۱۰۰).

۴-۲. ارتباط به موضوعی معین

به غیر از رابطه تقابل، گاهی رابطه معنایی میان واژگان به صورت ارتباط مفردات به یک موضوع معین است (آفاگل‌زاده، ۱۳۹۴ش: ۱۰۸). در این نوع باهم‌آیی، کلمات هم‌نشین، چون در بافتی یکسان در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند، همدیگر را تداعی می‌کنند (نظری، ۱۳۸۹ش: ۸۱) و مفرداتی که بر یک موضوع واحد دلالت می‌کنند با حضور در متن و اشتراک دلالتی‌شان به بیان موضوع متن کمک می‌کنند. بدین ترتیب، در شکل‌گیری صورت کلی متن و انسجام واژگانی آن نقش دارند و خواننده با درک ارتباط این واژگان و هم‌نشینی آنها وحدت متن را درمی‌یابد (الزهرانی و الکوفی، ۲۰۱۹م: ۶۲).

شخصیت اصلی رمان «الجازية والدرأویش» دختری به نام «الجازية» است که، بنابر اقتضای زبان نمادین ادبیات، نمادی برای الجزایر دهه هفتاد است که افرادی با افکار متفاوت برای رسیدن به حکومت آن با هم درگیر هستند. در رجوع به مفهوم اصلی نمادهای رمان مشخص می‌شود که ارتباط میان مفردات به شکل هم‌نشینی واژگان مرتبط با موضوع در سراسر رمان باعث انسجام و اتصال معنایی آن شده است. نویسنده در جاهای مختلف رمان، چه در زمان اول و چه در زمان دوم، کلماتی را در کنار هم به کار برده که تداعی‌کننده و مرتبط با موضوع اصلی رمان است: «أرى الشامبيط يتقدم مجموعة من الطلبة المتطوعين... قال السكّان، جاءوا لقضاء عطلتهم في جبلنا! قال الشامبيط، أرسلتهم الحكومة! قال الطلبة، جئنا لمساعدة السكّان! لكل طرف فكرة وراء رأسه!» (بن هدوقة، ۱۹۹۱م: ۵۱). کلمات مشخص شده در متن نمونه همگی در رابطه با موضوع اصلی رمان است. بیشترین باهم‌آیی در ارتباط با موضوع اصلی رمان میان واژگان جدول ۲ است:

جدول ۲: مفهوم واژگان مرتبط با موضوع اصلی رمان

واژه	مفهوم	واژه	مفهوم
الجازية	الجزایر	الدشرة / القرية	وطن
الدرأویش	متدینین ظاهربین	القرية الجديدة	تجدّد
الشامبيط / ابن الشامبيط	غریزده و غریگرا	الرعاة	عوام جامعه
الطليّب	جوان مسلمان نوگرا	الجبل / الصقفاص	استقامت و مقاومت
الأخضر بن الجبایلي	مسلمان سنت‌گرا	الجامع / السبعة	تدین
الأحمر	سوسیالیست	عايد	مهاجر بازگشته به وطن

رمزگشایی این نمادها تداعی‌کننده موضوع اصلی رمان یعنی الجزایر مسلمان و نیروهای مختلف درگیر برای دستیابی به حکومت آن است. برای نمونه، در عبارت «ولدت الجازية والدرأویش و«السبعة» والرعاة والشامبيط» (همان: ۵)، واژگان مشخص شده همگی مرتبط با موضوع رمان است و هم‌نشینی واژگان به لحاظ ایدئولوژیک در متن رمان معنی‌دار است: «الجازية» در کنار الدرأویش، الرعاة، الشامبيط قرار گرفته که هر سه نمادهایی برای تفکراتی‌اند که خواهان دستیابی به حکومت الجزایرند یا باهم‌آیی آنها با السبعة در متن رمان فرهنگ اسلامی را تداعی می‌کند. نمونه دیگر هم‌نشینی میان تعدادی اسم است:

«أرواح المخلوقات البشرية أنشئت دفعة واحدة، ووضعت بذورها في آدم، فرداً، فرداً... بيكاسو، فرانكو، ألبندي، بينوشي، راسبوتين، لينين، سالزار، اميل كاركاربال، عرفات، بيغن، شيوخ البترول والخميني، ناصر والسادات، بوجو الأمير عبدالقادر، غاندي، هتلر، لمونبا، تشومبي، بومدين، باش آغا بوعلام... كلهم كلهم خلقوا دفعة واحدة، ووضعو في آدم ... أنت، أنا، السجّان، النقابة، الخنساء، صاحب الراية... الجميع أنشئوا دفعة واحدة! أضفت في نفسي: الأحمر، الشامبيط، الجازية، الدرأویش، حجيّلة، رئيس المحكمة، الرعاة...» (همان: ۱۱۹).

نویسنده با باهم‌آیی این اسم‌ها، علاوه بر انسجام متن رمان، به بیان جریان‌های فکری مربوط به هر یک تحت نام فردی

مرتبط با آن جریان پرداخته تا این اندیشه را، که همه این افکار از یک ریشه نشئت گرفته، و میان‌شان تفاوتی نیست رد کند: «... ومع ذلك لا بد أن يصنّف الناس حسب أزمته، ولو أنهم ... وضعوا دفعة واحدة في آدم!» (همان: ۱۲۰)؛ مردم باید برحسب زمانه‌شان دسته‌بندی شوند، ولو اینکه در ابتدا همه ذریه آدم یکجا در وجود او قرار گرفته باشد. باهم‌آیی دیگری که دربرگیرنده موضوع است، ارتباط میان «الجازية» و برخی اجزای الدشرة است: «الجازية! أتدري أي شيء هي الجازية بالنسبة للدشرة؟ هي الحلم الذي يبيت كل ليلة في فراش كل راع وكل فلاح وكل درويش! هي العروق الماضية، وهي الثمار التي ستولد! هي حمامة حائمة فوق رأس جبل، من يستطيع قبضها؟» (همان: ۱۵۳). باهم‌آیی میان الجازية، كل راع، كل فلاح، كل درويش با الدشرة؛ باهم‌آیی جزء به جزء میان الحلم، يبيت، ليلة و فراش و نیز میان العروق الماضية و الثمار؛ و همنشینی تمام این موارد به اضافه حمامة و جبل با موضوع رمان که «الجازية» است سبب اتصال متن شده است. در کنار این موارد، تعلق العروق الماضية، الثمار التي ستولد و حمامة حائمة به اندیشه اسلام‌گرایی در رمان اقلام واژگانی متن را به لحاظ ایدئولوژیک معنی‌دار ساخته است تا متن از نظر معنایی پیوستگی کافی را دارا باشد.

نویسنده از این نوع باهم‌آیی فقط برای بیان موضوع اصلی رمان سود نجسته است، بلکه گاهی این نوع باهم‌آیی با موضوعات دیگری غیر از موضوع اصلی ولی مرتبط با آن ارتباط دارد. عبدالحمید بن هدوقة برای بیان اوضاع فرهنگی، اجتماعی و سیاسی الجزایر از این نوع باهم‌آیی استفاده کرده است: «... بعض القرويين انتظروا خروج الدجال والدابة ونزول عيسى والشمس تطلع من الغرب... كل شيء جاهز لقيام الساعة، بفضل رقصة فلكلورية!» (همان: ۱۱۱). در این نمونه، باهم‌آیی میان کلمات مشخص‌شده، که در نگاه برخی فرق اسلامی نشانه‌های قیامت است (نک: التفتازاني، ۱۴۰۹ق، ج ۵: ۳۱۵)، سبب انسجام متن شده است. عبدالحمید بن هدوقة با به‌کارگیری این واژگان و ایجاد هم‌نشینی میان آنها به ارائه فرهنگ الجزایری، که آخرالزمان را نتیجه کوچک‌ترین عمل خلاف عرف و شرع می‌داند، پرداخته و انتظار برپایی قیامت را پس از رقصیدن الجازية با الأحمر بیان کرده است. وی در ادامه متن رمان با اشاره به اصالت الجزایری به مخالفت با این فرهنگ برخاسته است: «جدنا القديم «أبلي» عندما كان يقيم حفلاته الصاخبة السكرى لم يحظ على باله قيام الساعة! كان أذكي منا...» (بن هدوقة، ۱۹۹۱م: ۱۱۱). این باهم‌آیی هرچند به ظاهر ربطی به موضوع اصلی رمان ندارد، ولی اگر به نمادهای رمان بازگردیم، این رقص همراهی الجزایر با تفکر سوسیالیستی ولو برای مدتی کوتاه است که مردم مسلمان الجزایر این همراهی را برنرفته و آن را نشانه‌ای از آخرالزمان قلمداد کرده‌اند و نویسنده با اشاره به گذشته باشکوه کشورش به مبارزه با این تفکر برخاسته است. نمونه دیگر در ارتباط با روش برگزاری مراسم «الزردة»^(۱۰) در کشور الجزایر است: «تقاطر الأطفال والبنات والعجائز والشيوخ والنساء على الساحة أفواجا» (همان: ۱۸۰). کنارهم آمدن واژگان مشخص‌شده در چینش خاصی که نویسنده آن را خلق کرده، بیانگر فرهنگ الجزایر و تداعی‌کننده مراسمی است که در مناسبت‌های خاص در روستا برگزار می‌شود و در انسجام متن نقش دارد.

۳-۴. رابطه جزء به جزء

در این نوع باهم‌آیی، اجزای یک کل با یکدیگر در ارتباط هستند مثل رابطه دست و پا و صورت که اجزای بدن اند (عفی‌فی، ۲۰۰۱م: ۱۱۳). دربرگرفتن اجزای یک کل سبب می‌شود تصویری از آن کل در ذهن خواننده ترسیم شود و از این مسیر اتصال میان جملات

متن ایجاد گردد. این نوع رابطه در متون توصیفی، که به جزئیات یک چیز می‌پردازد، بیشتر مشاهده می‌شود (نظری، ۱۳۸۹ ش: ۱۶۶) و گاهی با موضوع متن نیز ارتباط مستقیم دارد: «... الذي يريد مساعدتنا بيكر، لا يتأخر. و يسلم أمره إلينا، مكثف الیدین و الرجلین! عندئذ ينال ما يتمنى. أما الذي يريد أن يدخل إلينا من النافذة و الباب مفتوح، فإننا نرمي به في الهاوية!» (بن هدوقه، ۱۹۹۱ م: ۱۵۲). در این نمونه، باهم‌آیی میان الیدین و الرجلین، که اجزای بدن‌اند و نیز میان النافذة و الباب، که اجزای ساختمان‌اند، سبب انسجام متن شده است؛ هم‌زمان نویسنده از این باهم‌آیی برای اشاره به موضوع رمان استفاده کرده است. عبد الحمید بن هدوقه با اشاره به اصالت فرهنگ الجزایر بر این نکته اشاره کرده است که نباید به بیگانگان اجازه دخالت در امور کشور را داد. الجزایری‌ها باید فقط کمک کسانی را بپذیرند که در خدمتشان باشند، نه کسانی که خواهان دخالت در امورشان هستند، بلکه باید چنین تفکراتی را به قعر پرتگاه بیندازد. باهم‌آیی از نوع رابطه جزء به جزء در این رمان از بسامد بالایی برخوردار نیست و بیشتر نمونه‌های این قسم از باهم‌آیی برای توصیف دقیق یک چیز است: «أتأمل الجدران، السقف، القاعة...». در این متن الجدران، السقف و القاعة توصیفی از اجزای زندانی هستند که کلی این اجزاست.

۴-۴. رابطه جزء به کل

رابطه اجزای یک کل با خود آن کل در متن مثل رابطه درخت که کلی است با ریشه و ساقه و برگ و دیگر اجزایش (آل بویه لنگرودی و نظری، ۱۳۹۱ ش: ۲۸). سبب شکل‌گیری این نوع باهم‌آیی می‌شود، اگرچه این نوع از باهم‌آیی نیز در رمان «الجازیه والدراویش» بسامد فراوانی ندارد، ولی بررسی نمونه‌های رابطه جزء به کل در رمان نشان از نقش این باهم‌آیی در انسجام‌بخشی به متن دارد: «للإنسان جذور تربطه بالأرض كالشجرة. هل يمكن لشجرة أن تحيا بلا جذور» (بن هدوقه، ۱۹۹۱ م: ۱۴). رابطه میان جذور با الشجرة که کلی آن است با موضوع رمان نیز بی‌ارتباط نیست؛ درخت بدون ریشه نمادی است برای شخصی که اصالت خویش را از دست داده و ضمانت بقای یک کشور حفظ نشانه‌های تمدن اصیلش است که نباید از آن گریزان بود: «الشجرة لا تهرب من عروقها» (همان: ۱۵).

۴-۵. واژگان مربوط به مجموعه منظم

در این نوع باهم‌آیی ارتباط میان مفردات، حاصل بودن آنها در یک مجموعه منظم و با ترتیب خاص است (Halliday & Hasan, 1976: 285). باهم‌آیی ایجادشده توسط واژگان مربوط به مجموعه‌ای منظم در رمان «الجازیه والدراویش» (۷ مورد) نسبت به موارد قبل کمتر است. برای نمونه، در عبارت «الألف عصا لمن عصى! الواحد يساوي عصا...» (بن هدوقه، ۱۹۹۱ م: ۸)، باهم‌آیی میان دو عدد (الألف / الواحد) از این نوع است. مثال دیگر «تقدمي اليوم هو رجعي الغد» (همان: ۱۱۹) است که، علاوه بر ایجاد انسجام، معنایی خاص به لحاظ ایدئولوژیک دارد و زمان را در پیشرفت و ارتجاع دخیل می‌داند. در هم‌نشینی دیگری از این نوع نیز که عبد الحمید بن هدوقه با شمارش تعداد دانشجویان داوطلب و بیان سن أحمر آن را ایجاد کرده است: «عندما وصل الطلبة... كانوا سبعة! ستة فتيان وفتاة. أقول فتيان تجوزاً... الأحمر كان في سن الثلاثين تقريباً» (همان: ۵۶). ارتباط میان واژگان «سبعة،

سته، واحدة»، که در کلمه «فتاة» نهفته است، و «الثلاثين»، علاوه بر ایجاد متنی منسجم، نظر نویسنده را در قالب اعدادی نمادین نشان داده است تا نویسنده به کمک این اعداد و ارقام، علاوه بر ایجاد پیوستگی در متن، ایدئولوژی مدنظرش را ارائه دهد.

۴-۶. واژگان مربوط به مجموعه نامنظم

ارتباط میان عناصر یک مجموعه غیرمنظم مانند رابطه سبز و سفید و آبی و قرمز در مجموعه رنگ‌ها سبب این نوع باهم‌آیی میان واژگان می‌گردد که این کلمات برخلاف مجموعه منظم نسبت به هم تقدّم و تأخری ندارند (Halliday & Hasan, 1976: 285). کاربرد دو رنگ «الأحمر» و «الأخضر» در سراسر رمان سبب این نوع باهم‌آیی شده، به‌ویژه که این دو واژه برای نام دو شخصیت رمان به‌کار برده شده است. این دو نام نمادهایی برای دو تفکر اسلام با رنگ سبز و سوسیالیست با رنگ قرمز است: «سیدی الرئيس، الطالب المتطوع قتله حلم أحمر، في قرية أحلامها خضراء!...» (بن هدوقة، ۱۹۹۱م: ۱۱۵). به‌علاوه، دو جریان را، که در کنار دیگر تفکرات خواهان رسیدن به الجزایرند معرفی کرده است: «الأحمر هو اسمي الحقيقي. هو لوني، هو أحلامي» (همان: ۶۲). سپس با مرگ الأحمر عدم دوام جریان سوسیالیست در کشور الجزایر را نوید داده است. در این قسمت، عبدالحمید بن هدوقة به مبارزه با ساختار حاکم بر جامعه الجزایر پرداخته و پذیرش تفکر سوسیالیستی توسط حکومت را رد کرده است، ولی این نپذیرفتن به معنای اعلام جنگ با این نوع تفکر نیست، بلکه افراد متدین الجزایری پرچم صلح را برافراشته‌اند: «طلب درویش منجلاً أبيض من وهج النار وقدمه إلى الأحمر» (همان: ۸۲). رنگ سفید (أبيض) نمادی برای صلح است که درویش آن را در قالب ابزار رقص صوفیانه به الأحمر می‌دهد.

۴-۷. شمول مشترک

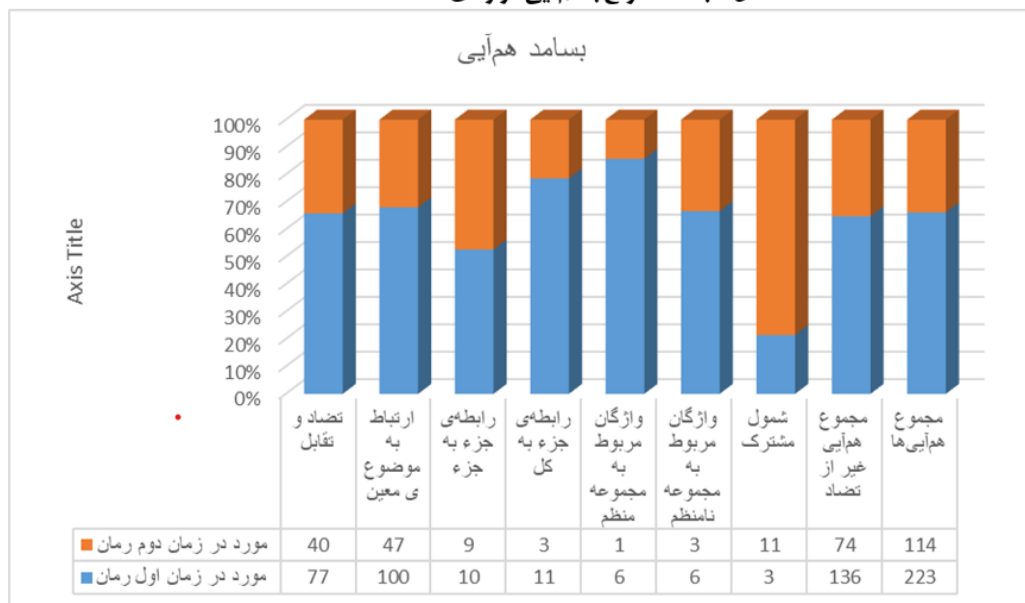
منظور از این باهم‌آیی در کنار هم آمدن دو یا چند کلمه است که از یک نوع هستند و تحت یک عنوان قرار می‌گیرند، مثل گوسفند و گاو و گربه که همه تحت عنوان حیوان قرار دارند (عفی‌فی، ۲۰۰۱م: ۱۱۳). عبدالحمید بن هدوقة تقریباً در تمام نمونه‌های شمول مشترک از این باهم‌آیی برای توصیف استفاده کرده است: «تعجب عابد من مرونة حيوانات تلك الناحية، بغال، حمير، خيل، بقر، كلها تسلكه بصورة عادية، لا تعثر ولا تحيد...» (بن هدوقة، ۱۹۹۱م: ۹۵). وی تنها در این نمونه از شمول مشترک، علاوه بر توصیف، ایدئولوژی خویش را برجسته ساخته است. بدین صورت که تعجب عابد از روانی حرکت این حیوانات در آن منطقه سخت‌بودن مسیر رسیدن به روستا یا در واقع «الجازية» را نشان می‌دهد و این باور را به خواننده القا می‌کند که هر کسی با هر فرهنگی نمی‌تواند حکومت الجزایر را به‌دست آورد و بعد از رهایی از استعمار فرانسه نباید دوباره به خارجی‌ها اجازه دخالت در حکومت الجزایر را داد.

۵. تحلیل شکل‌ها و نتایج آماری

عبدالحمید بن هدوقة در رمان «الجازية والدرأيش» برای خلق متنی منسجم و بیان فرهنگ مدنظرش از تمامی انواع باهم‌آیی در تعامل با دیگر عناصر انسجام‌بخش استفاده کرده است. شکل ۱ بسامد انواع باهم‌آیی در رمان موردبحث را به تفکیک دو زمان

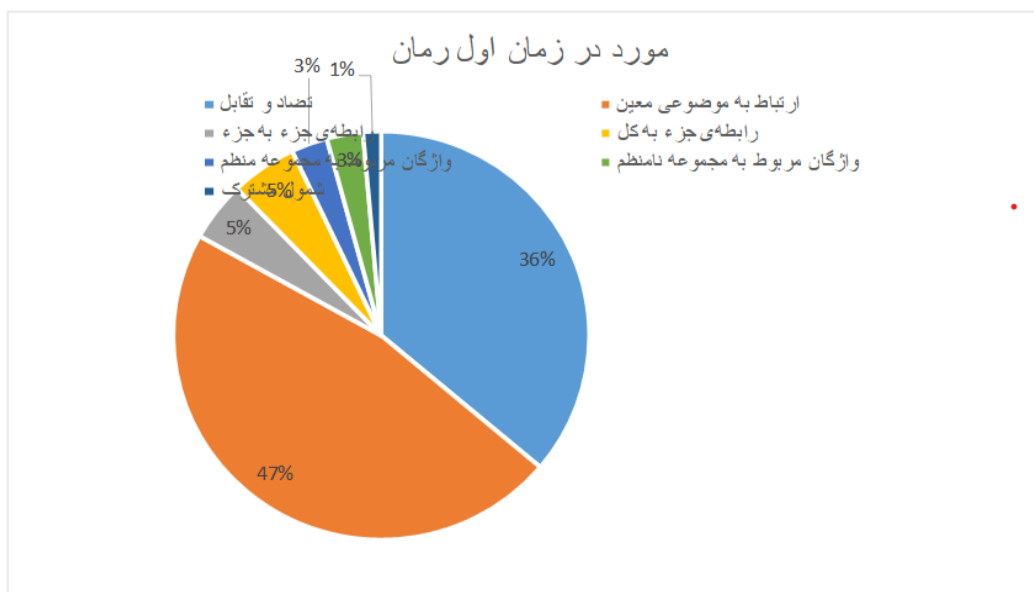
رمان نمایش می‌دهد؛ برای مشخص کردن میزان کاربرد انواع باهم‌آیی در این رمان، تمام موارد مرتبط با استقراء تام شمارش شده است. البته در شمارش تعداد باهم‌آیی‌های این رمان هرچند موردی که در کنار هم آمده‌اند یک مورد حساب شده است. مثلاً هر نمونه‌ای که در متن به‌عنوان شاهد آمده یک مورد شمرده شده است و، در صورت شمارش جداگانه هر یک از موارد، تعداد باهم‌آیی‌های این رمان بسیار فراتر از این ارقام خواهد بود.

شکل ۱: بسامد انواع باهم‌آیی در رمان

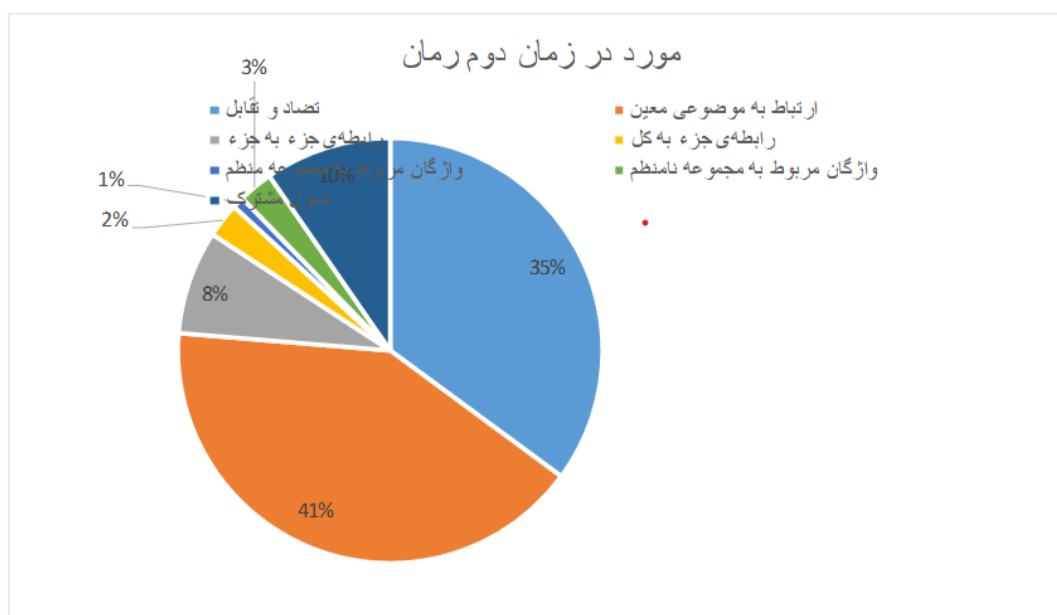

در شکل‌های ۲ و ۳ نسبت هر یک از انواع باهم‌آیی در زمان اول و دوم رمان با کمک اطلاعات موجود در شکل ۱ بررسی شده که، در هر دو زمان، بیشترین درصد باهم‌آیی مربوط به ارتباط با موضوع، سپس تقابل است. کمترین درصد باهم‌آیی را، در زمان اول، رابطه‌ی جزء به کل و جزء به جزء و، در زمان دوم، واژگان مربوط به مجموعه منظم دارد.

شکل ۲: نسبت هریک از انواع باهم‌آیی در زمان اول

شکل ۳: نسبت هریک از انواع باهم‌آیی در زمان دوم

نتیجه

این پژوهش نشان داد که عنصر انسجامی باهم‌آیی در پیوستگی متن رمان «الجازية والدراویش» به‌عنوان متنی ادبی نقش دارد و نویسنده توانمند الجزایری از تمام انواع باهم‌آیی برای برجسته‌سازی موضوع رمان و بیان ایدئولوژی خویش بهره برده است، هرچند ممکن است این کاربرد از سوی عبد الحمید بن هدوقة ناخودآگاه بوده باشد. تحلیل داده‌ها حاکی از بسامد بالای هم‌نشینی واژگان مرتبط به موضوع رمان با ۴۷٪ در زمان اول و ۴۱٪ در زمان دوم است که این نوع باهم‌آیی، علاوه بر انسجام متن، به دلیل تداعی موضوع رمان باعث پیوستگی معنایی متن شده و موضوع اصلی حکومت بر الجزایر و جریان‌های درگیر برای حکومت، همچنین تأکید بر فرهنگ اصیل اسلامی و الجزایری و ردّ خرافات را برجسته ساخته است.

عنصر تقابل با ۳۶٪ در زمان اول و ۳۵٪ در زمان دوم در رتبه دوم قرار گرفته است. این عنصر که در موارد فراوانی به تکرار هم کشیده شده، متن رمان را از دو جهت منجسم گردانده است، همچنین همه تقابل‌های رمان ساخت‌هایی ایدئولوژیک است که با گذر از سطح توصیف زبان‌شناختی و بافت زبانی به سطح تفسیر و تبیین و اتصال متن با بافت موقعیت و جامعه الجزایر بیانگر موضوعات جانبی مقاومت و عدم سازش، نه به شرق و غرب، و تکیه به اسلام نوگرا و دور از ارتجاع و خرافات است. نکته قابل توجه درباره تقابل‌های رمان مورد بحث این است که نویسنده این تقابل‌ها را خلق کرده است تا، با تردید میان دو چیز متقابل، یکی را بر دیگری برتری و ارزش بخشد. به بیان دیگر، زمان اول این رمان نماینده اسلام در غل و زنجیری است که بین سازش و سکوت و مقاومت و خیزش در تردید است، بنابراین بن هدوقة در این زمان از تعداد تقابل بیشتری استفاده کرده تا این تردید را در الفاظ رمان هم به تصویر بکشد. هر چه این زمان به سمت جلو حرکت می‌کند این تردید کمتر شده و یقین به مقاومت بیشتر می‌شود و لذا تعداد تقابل‌ها کاستی می‌گیرد به شکلی که تقابل از ۳۵ مورد در اولین قسمت به ۷ مورد در چهارمین قسمت کاهش می‌یابد، اما در زمان دوم، که نماینده مهاجران بازگشته به وطن است تا در حکومت بر آن سهمی داشته باشند، این تردید در ابتدای امر کمتر است و هرچه این مهاجران با اوضاع واقعی الجزایر آشنا می‌گردند، یقین این افراد در حاکمیت بر الجزایر کاستی می‌گیرد و تردید در واگذاری این حکومت به مسلمانان مبارز داخلی بیشتر می‌شود. در نتیجه در زمان دوم هرچه از اولین قسمت به سمت آخرین قسمت جلو می‌رویم تقابل‌ها افزایش می‌یابد و تعداد آنها از ۹ تقابل در اولین قسمت به ۱۴ تقابل در آخرین قسمت افزایش می‌یابد. کمترین میزان باهم‌آیی در رمان مربوط به رابطه جزء به کل و جزء به جزء در زمان اول رمان با ۰/۵ و واژگان مربوط به مجموعه منظم در زمان دوم رمان با ۱٪ است، با وجود این در این موارد نیز ارائه طرح ایدئولوژیکی خاص به متن مشاهده می‌شود.

پی‌نوشت

1. Cohesion in English
2. Recurrence
3. Collocation
4. contrast or opposition
5. part to whole
6. Part to part

7. association with particular topic

8. membership in ordered set

9. membership in unordered set

۱۰. الزرّدة جشنی روستایی در الجزایر که ارزش‌های دینی، فرهنگی، اجتماعی و هنری را داراست و از ویژگی‌های مهم آن تعیین اهمیت مناسبتی است که به‌خاطر آن این جشن برپا شده است (ر.ک: دیاب، ۱۹۶۶م، ص ۱۸۲؛ بوسماحة، د.ت، ص ۲۰۰).

منابع

قرآن کریم

أبو النجاء، السيد عطية. (۱۴۰۶ق)، «الدفن في حناجر الطيور، الجازية الهلالية والدراویش في رواية جزائرية»، إبداع، العدد ۵، صص ۱۵-۲۶.

آقاگل‌زاده، فردوس. (۱۳۹۲ش)، فرهنگ توصیفی تحلیل‌گفتمان و کاربردشناسی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

آقاگل‌زاده، فردوس. (۱۳۹۴ش)، تحلیل‌گفتمان انتقادی، چ ۳، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

آل‌بویه لنگرودی، عبدالعلی و علیرضا نظری، (۱۳۹۱ش)، «هم‌آیی واژگانی و نقش آن در انسجام خطبه‌های نهج‌البلاغه»، مطالعات ادبی متون اسلامی، ش ۳، ۲۵-۴۶.

بن هدوقة، عبدالحمید، (۱۹۹۱م)، الجازية والدراویش، ط ۲، بیروت، دار الآداب.

بورایو، عبدالحمید، (۱۹۹۴م)، منطق السرد، دراسات في القصة الجزائرية الحديثة، الجزائر العاصمة، ديوان المطبوعات الجامعية، بن عكنون.

بوسماحة، عبدالحمید، (د.ت)، «الموروث الشعبي في روايات عبدالحمید بن هدوقة»، جامعة تيزي وزو، صص ۱۸۹-۲۰۹.

التفتازاني، سعدالدين، (۱۴۰۹ق)، شرح المقاصد، المحقق: عبدالرحمن عميرة، قم، الشريف الرضي.

خطابی، محمد، (۱۹۹۱م)، لسانيات النص (مدخل إلى انسجام الخطاب)، بيروت، المركز الثقافي العربي.

دياب، فوزية، (۱۹۶۶م)، القيم والعادات الاجتماعية مع بحث ميداني لبعض العادات الاجتماعية في الجمهورية العربية المتحدة، القاهرة، دار الكاتب العربي.

دي‌بوجراند، روبرت، (۱۹۹۸م)، النص و الخطاب و الإجراء، المترجم: تمام حسان، القاهرة، عالم الكتب.

الزهراني، عبدالعزيز علي و ابراهيم الكوفحي، (۲۰۱۹م)، «السبك المعجمي في شعر عبدالله البردوني في ضوء لسانيات النص»، مجلة جامعة البعث، العدد ۱۵، المجلد ۱۴، صص ۳۵-۷۰.

شنو، رجاء عبدالعزيز و إبراهيم جودت، (۲۰۱۹م)، «الاتساق»، جامعة البعث، العدد ۶۹، صص ۱۲۹-۱۶۱.

صفوی، کوروش، (۱۳۸۲ش)، «پژوهشی درباره‌ی باهم‌آیی واژگانی در زبان فارسی»، مجله‌ی زبان و ادب (دانشگاه علامه طباطبائی)، ش ۱۸، صص ۱-۱۳.

صفوی، کوروش، (۱۳۸۳ش)، درآمدی بر معنی‌شناسی، تهران، سوره مهر.

عاصم شحادة، علی، (۲۰۰۹م)، «مظاهر الاتساق والانسجام في تحليل الخطاب: الخطاب النبوي في رقائق صحيح البخاري نموذجاً»، دراسات العلوم الإنسانية و الاجتماعية، المجلد ۳۶، العدد ۲، صص ۳۶۰-۳۷۹.

عباسی، محمود و عبدالعلی اویسی کهخا و فاطمه ثواب، (۱۳۹۵ش)، «انسجام واژگانی در متن سورنالیستی بوف‌کور بر پایه‌ی نظریه‌ی هلیدی و

حسن»، جستارهای زبانی، ش ۶، صص ۲۸۳-۳۰۸.
عفیفی، أحمد، (۲۰۰۱م)، نحو النص اتجاه جديد في الدرس النحوی، القاهرة، مكتبة زهراء الشرق.
عمر، أحمد مختار، (۱۹۸۲م)، علم الدلالة، الكويت، مكتبة دار العروبة.
فرج، حسام أحمد، (۲۰۰۷م)، نظرية علم النص، القاهرة، مكتبة الآداب.
مباركية، عبدالناصر، أ، (۲۰۰۶م)، «تلقى العناصر الأسطورية في رواية الجازية و الدراویش ل: عبد الحمید بن هدوقة»، العلوم الإنسانية-جامعه محمد خيضر بسكرة، العدد ۱، صص ۲۳۵-۲۵۲.
مباركية، عبدالناصر، أ، (۱۹۹۸م)، الجازية والدراویش بين التراث السردی، الرؤية وجمالية المكان، قراءات ودراسات نقدية في أدب عبد الحمید بن هدوقة في كتاب الملتقى الوطني الأول حول أدب عبد الحمید بن هدوقة، وزارة الثقافة والاتصال ومديرية الثقافة لولاية برج بوعرييج، الجزائر: دار تالة.
نظری، علیرضا، (۱۳۸۹ش)، کارکرد عوامل انسجام متنی در خطبه‌های نهج البلاغة (براساس الگوی نقش گرای هالییدی)، رساله دکتری رشته زبان و ادبیات عربی، استاد راهنما: خلیل پروینی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
الهاووشة، محمود سليمان حسين، (۲۰۰۸م)، أثر عناصر الاتساق في تماسك النص: دراسة نصية من خلال سورة يوسف، أطروحة ماجستير، جامعة مؤتة، الأردن.

Halliday. M. A. K. and Ruqaiy Hasan, (1976), *Cohesion in English*, London: Longman.

References

Quran

- Abbasi. M and Oveisy Kahkha. A.A and thavab. F, (2016), "Vocabulary coherence in Buffor's surrealist text based on Halliday and Hassan theory", *Linguistic inquiries*, Number 6, pp. 283-308. [In Persian]
- Abu al-naja. S.A, (1986), "Burial in the throats of birds. Al-Jaziah Al-Hilali and Mo Al-Darwish in an Algerian novel", *Creativity*, Number 5, pp. 15-26. [In Arabic]
- Afify. A, (2001), *Towards the text a new direction in the grammar lesson*, Cairo, Zahraa Al Sharq Library. [In Arabic]
- Aghagol-zadeh. F, (2015), *Critical discourse analysis*, Tehran, Scientific and cultural publishing company, third edition. [In Persian]
- Aghagol-zadeh. F, (2013), *Descriptive culture of discourse analysis and pragmatics*, Tehran, Scientific and cultural publishing company. [In Persian]
- Al-Buwayh Langroudi. A and Nazari. A, (2012), "lexical collocation and its role in Nahj al-Balaghah sermons cohesion", *Literary studies of Islamic texts*, Number 3, pp. 25-46. [In Persian]
- Ali Al-Zahrany. A and Al-Kufhi. A, (2019), "The lexical casting in the poetry of Abdullah Al-Baradouni in the light of the linguistics of the text", *Al-Baath University Journal*, Number 15, Volume 14, pp. 35-70. [In Arabic]
- Asim Shehadeh. A, (2009), "Aspects of consistency and consistency in discourse analysis: The Prophet's speech in Sahih Al-Bukhari's chips as a model", *Studies in the humanities and social sciences*, Number 2, Volume 36, pp. 360-379. [In Arabic]
- Borayo. A. H, (1994), *Narrative logic, studies in the modern Algerian story*, algeria, Diwan of University Publications, Ben-aknoun. [In Arabic]
- Bou Samaha, A, H, (n.d), "The popular heritage in the novels of Abdul Hamid bin Haduqa", Tizi

- Ouzou University, pp. 189-209. [In Arabic]
- De Beaugrand. R, (1980), *Text, discourse, and procedure*, translated by T. Hessian, Cairo, world of books. [In Arabic]
- Diab. F, (1966), *Social values and customs with a field study of some social customs in the United Arab Republic*, Cairo, Dar Al-Kateb Al-Arabi for printing and publishing. [In Arabic]
- Farag. H. A, (2007), *Textual theory*, Cairo, Library of Arts. [In Arabic]
- Halliday. M. A. K. and Ruqaiy Hasan, (1976), *Cohesion in English*, London: Longman. [In English]
- Hawasheh. M. S. H, (2008), "The effect of coherence elements on text cohesion: A textual study through Surat Yusuf", Master's thesis, Mutah University, Jordan. [In Arabic]
- Ibn Hadduqa. A, (1991), *Al-Jaziah and Al-Darwish*, Beirut, Dar Al-Adab, second edition. [In Arabic]
- Khatabi. M, (1991), *Linguistics of the text (Introduction to the harmony of discourse)*, Beirut, Arab cultural center. [In Arabic]
- Mobarakieh. A, (1998), *Jazzi and Dervishes between the narrative heritage, vision and the aesthetics of the place, readings and critical studies in the literature of Abdelhamid Benhadouqa in the book of the first national meeting on the literature of Abdelhamid Benhadouqa*, The Ministry of Culture and Communication and the Directorate of Culture of the Wilaya of Bordj Bou Arreridj, Algeria, Dar Talah Publishing. [In Arabic]
- Mobarakieh. A, (2006), "Receiving the mythical elements in the narration of Jazieh and the Dervish by: Abdelhamid Benhaduqa", Human Sciences-University of Mohamed Khider Biskra, Number 10, pp. 235-252. [In Arabic]
- Nazari. A, (2010), "Function of textual cohesion factors in Sermons of Nahj al-Balaghah (based on Holliday's role model)", Doctoral dissertation in Arabic language and literature, Trabiat Modares University. [In Persian]
- Omar. A. M, (1982), *Semantics*, Kuwait, Dar Al-Urubah Library for Publishing and Distribution. [In Arabic]
- Safavi. K, (2004), *An Introduction to Semantics*, Tehran, Sorah Mehr. [In Persian]
- Safavi. K. (2003), "Research on lexical collocation in Persian", *Language and Literature* (Allameh Tabatabai University), Number 18, pp. 1-13. [In Persian]
- Shonue. R. A and Jodat, (2019), "Consistency", *Al-Baath University Journal*, Number 69, pp. 129-161. [In Arabic]
- Taftazani. S, (1989), *Explanation of intentions*, Research and commentary: A.R. Umrah, Qom, Al-Sharif Al-Radhi. [In Arabic]